

דף שבועי

בס"ד

פרשת דברים, תשפ"ג, מספר 1529

"לא תגורו מפני איש"; מעמדו של היחיד בתוך הקולקטיב מיכאל אברהם

והמצוה הרע"ו היא שהזהיר הדיין שלא לירא מאדם מזיק גוזם דובר עתק ולא יחתוך עליו הדין והאמת. אבל חייב הוא לחתוך את הדין ולא ישים לב למה שיקרה עליו מן ההיזק מאותו האיש. אמר יתעלה (דב' א) 'לא תגורו מפני איש'. ולשון ספרי לא תגורו מפני איש – שמא תאמר מתיירא אני מאיש פלוני שמא יהרגני או את בני, שמא ידליק את גדישי או שמא יקצץ את נטיעותיי, תלמוד לומר לא תגורו מפני איש.

"החינוך" (שם) מוסיף שהאיסור קיים גם בדיין שפורש מחמת הפחד וגם בדיין שמטה את הדין מחמת פחד (ובזה יש גם איסור הטיית משפט):

ועובר על זה ולא רצה לדון משיודע להיכן הדין נוטה כמו שאמרנו מיראת הנדון עבר על לאו זה, ואם הטה הדין גם כן מיראתו, עבר על לאו זה, מלבד שעבר על לאו דלא תטה משפט (מצווה רל"ג).

הדברים נפסקו גם ברמב"ם הל' סנהדרין, פכ"ב ה"א-ב (ובשו"ע חו"מ סי' יב ה"א):

שנים שבאו לפניך לדין אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע את דבריהם או משתשמע את דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה אתה רשאי לומר להם איני נזקק לכם שמא יתחייב הקשה ונמצא רודף אחר הדיין, אבל משתשמע את דבריהם ותדע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר איני נזקק לכם, שנאמר 'לא תגורו מפני איש', שלא תאמר איש פלוני רשע הוא שמא יהרוג את בני, שמא ידליק את גדישי, שמא יקצץ

בפרשתנו משה מתחיל את נאום הפרידה שלו מהעם, על סיפה של ארץ ישראל. בתוך דבריו הוא מתייחס לחובת הדיינים ואומר (דב' א: טז-יז):

וְאֶצְוֶה אֶת שֹׁפְטֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפֹטֵתֶם צְדָק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ. לֹא תִכְרֹוּ פָנִים בְּמִשְׁפַּט פְּקוּדֵן כַּגְדֹּל תִּשְׁמָעוּן לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא-לֵהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו.

יש חובה על הדיינים לשפוט, ויש חובה נוספת לעשות זאת בצדק. ודאי אסור להם להכיר פנים במשפט, ובין היתר מופיע כאן גם האיסור לפחד בעת הכרעת הדין: "לא תגורו מפני איש" (דב' א: יז).

בסוגיית סנהדרין ו ע"ב, הגמרא לומדת מכאן הלכה:

וריש לקיש אמר: שנים שבאו לדין, אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהן ואין אתה יודע להיכן דין נוטה, אתה רשאי לומר להם: אין אני נזקק לכם. שמא נתחייב חזק ונמצא חזק רודפו. משתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה יכול לומר להן איני נזקק לכם, שנאמר 'לא תגורו מפני איש'.

הגמרא מורה לנו שאסור לדיין לפרוש מהדין מחמת פחד, במיוחד אחרי שהוא יודע לאן הדין נוטה.

הדברים מובאים בספר המצוות לרמב"ם, מצוות ל"ת רעו (ובמצווה טטו בספר "החינוך"):

* הרב ד"ר מיכאל אברהם, המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר-אילן.

אבל ב"תומים" עצמו משמע שלפחות כאשר הדיין יודע לאן הדין נוטה אין לו רשות להסתלק אפילו בפיקוח נפש ממש. וכך הוא כותב (שם סק"ב):

הב"ח הקשה מספרי דמבואר דאפי' יהרוג מ"מ אין למנוע מדין... אבל אם כבר נזקק לדין אף מהר"ו מודה ח"ו שבשביל פחד או איזה מגור יסלק עצמו מהדין וחייב לדון. ובזו איירי הספרי דאפי' יהרוג אין לסלק. והיינו שכבר נזקק לדין ולק"מ. וכן מצאתי בתשובת שבות יעקב ח"א סי' רמג, דלאחר שידוע היכן הדין נוטה אסור לסלק מחמת פחד בשום אופן וכן הנכון.

אם כן, ה"תומים", הב"ח ובעל "שבות יעקב" (ח"א סי' קמג) סבורים שאין לדיין רשות להסתלק בשום אופן מן הדין. אמנם הב"ח מסיק שזה רק במצב של ספק פיקוח נפש, אבל אם יש סכנת נפשות ברורה אין דבר העומד בפני פיקוח נפש, ונראה שכך באמת סבורים רוב הפוסקים. אבל בתומים משמע שזה גם בסכנה וודאית, וכך עולה גם מתשובת הרשב"א ח"ב סי' שמד.

שני קשיים

כיצד ניתן להבין את הדעות שמחייבות את הדיין לדון גם במצב של פיקוח נפש? האם ממון הזולת עדיף על נפשו של הדיין? כאמור, החובה לדון אינה אחת משלוש העבירות החמורות. מדברי הרשב"א והב"ח ושאר הפוסקים עולה, שאם הדיין לא ידון במצב כזה, כל אדם אלים יחמוק מן הדין, והחברה עלולה להיכנס לאנרכיה וליפול טרף לאנשים אלימים. חשש כזה, גם אם הוא נוגע רק לרכוש, שקול לפיקוח נפש (חברה מתפוררת ולא מתפקדת היא חברה מתה),¹ ולכן דיין צריך למסור את נפשו על כך. במאמרי, "בדין 'לא תגורו מפני איש'", הראיתי שחובה זו מוטלת על כל נושא תפקיד ציבורי במצב שכניעה לאיום עלולה להביא לקלקול עמוק של הסדר החברתי. שם גם גזרתי מכך היתר להפעיל משטרה בשבת אפילו למטרות שאין בהן הצלת חיים.

אומנם, הזיהוי בין קלקול ציבורי לבין פיקוח נפש אינו מוחלט, שהרי במצב של ודאי פיקוח נפש לדעת רוב הפוסקים אין איסור של 'לא תגורו', והדיין יכול

נטיעותי, ואם היה ממונה לרבים חייב להזקק להם.

בדברי הרמב"ם כאן ישנו חילוק בין סתם אדם שבאו לפניו לדון לבין דיינים ממונים וקבועים. בסתם אדם ישנה הבחנה בין מצב שהוא יודע לאן הדין נוטה לבין המצב שלפניו כן. אבל על הדיינים הממונים לא נאמר החילוק הזה. הם חייבים לדון בכל מצב שבא לפניהם, גם לפני שיידעו להיכן הדין נוטה. כך גם כתב הרשב"א בתשובה, ח"ב סי' שמ"ד (הובאה בב"י תחילת סי' יב).

מלשון הרמב"ם עולה שהחובה לדון ולא לפחד מגיעה עד מצבים של פיקוח נפש. כלומר, הדיין חייב לדון ולפסוק דין אמת, גם אם מאיימים על חיי בני ביתו ובוודאי על רכושו. מקור הדברים בספרי דברים, פ' יז:

'לא תגורו מפני איש', שמא תאמר מתירא אני מפלוני שמא יהרוג את בני או שמא ידליק את גדישי או שמא יקצץ את נטיעותי, תלמוד לומר 'לא תגורו מפני איש כי המשפט לא-להים הוא', וכן יהושפט אומר (דה"ב יט:ו): 'ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עשים כי לא לאדם תשפטו כי לה'.

הספרי לומד את העיקרון הזה מלשון הפסוק, שמבסס את החובה לדון על הפסוק "כִּי הַמִּשְׁפָּט לֹא-לֵהִים הוּא". כלומר, שיש חובה כלפי הקב"ה לשפוט. נראה שמטרתו להסביר מדוע הדיין צריך להקריב את ממונו שלו כדי להציל את הממון של בעה"ד. על כך כותב הספרי שהחובה שלו לדון היא לא רק כלפי בעה"ד, אלא כלפי הקב"ה. כך למשל הסביר בספר "ישועת דוד" (ח"ד סי' כג, ובדומה לזה ב"שבות יעקב" ח"א סי' קמג).

ומה באשר לסיכון הנפש? היכן מצאנו חובה למסור נפש על מצווה שאינה משלוש החמורות (עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים)? המפרשים אכן מתלבטים בעניין זה, וחלקם מציעים הסברים שמוציאים את העוקץ מהחובה הזאת. לדוגמה, בהגהות "ברוך טעם" על ה"תומים" שם דייק מלשון הספרי והרמב"ם שמדובר במצב שהדיין מכניס מורך בלב עצמו, אבל אין לכך בסיס ממשי. הרדב"ז על הרמב"ם שם כתב, שהדיין מוגן על ידי הקהילה ולכן הוא אינו מצוי בסכנת חיים ממשית. מהסברים אלה עולה, שבמצב שבו יש סכנת חיים אמיתית, הדיין אינו צריך להיכנס לסכנת נפשות שלו או של בני ביתו כדי לדון.

1 אין כוונתי כאן לחשש עקיף לחייו של אדם, כפי שרגילים להסביר. עצם ההתפוררות החברתית היא מצב של פיקוח נפש. ראו: מחנך – ביטאון הרבנות הצבאית הראשית ג, קיץ תשס"ח, עמ' 241.

ההיתר מבוסס על כך שמדובר במעשה בעל משמעות ציבורית, והחייל אינו פועל כאדם פרטי אלא כחלק אורגני מהחברה ומהצבא הלוחם. הציבור נמצא בסכנה והחייל הוא איבר בקולקטיב הזה, ולכן עליו לסכן את חייו להצלת הציבור (יש לזכור שזוהי גם הצלתו שלו בתוך הציבור כולו).⁴

זה באשר לסיכון החיים. מה באשר למצב שבו החייל אמור להיכנס למשימה שבה הוא צפוי למוות ודאי? ידוע המקרה של הצנחנים בקרב המיתלה במבצע קדש (1957), שנקלעו למארב מצרי. נדרש שם חייל שינהג בג'יפ כדי למשוך אליו אש מצרית, כדי לגלות את מיקומו של האויב. זו הייתה משימת התאבדות, והחייל יהודה קן דרור יצא לבצעה. הוא נפצע ולאחר כחודשיים מת מפציעתו, ולימים זכה על כך בעיטור הגבורה. ישנו ויכוח האם המג"ד פקד עליו לצאת למשימה או שהוא התנדב לה, אבל באתיקה הצה"לית כיום מקובל שאין אפשרות לתת לחייל פקודה לצאת למשימה כזאת. משמעות הדבר היא שחייל אמנם נדרש לסכן את חייו בקרב, אבל אין אפשרות לדרוש ממנו למסור את חייו. זוהי בדיוק ההבחנה שהצגתי כאן בקשר לדיינים ושאר נושאי תפקידים ציבוריים, וכפי שהסברתי יסודה, כנראה, בתפיסה מורכבת של היחס בין הפרט לבין הקולקטיב שהוא שייך אליו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁴ שאם לא כן, אין חובה על אדם למסור חיים כדי להציל חיי אדם אחר. בשולי הדברים אוסיף שמסירת נפש של חייל להצלת חיי חבריו החיילים במקום שהדבר אינו נדרש לצורך המשימה, כלומר להצלת הציבור (זהו כנראה המקרה של רועי קליין ז"ל), כנראה אסורה הלכתית.

להסתלק מן הדין. אם מצב של קלקול ציבורי דוחה פיקוח נפש, היה עלינו לחייבו למסור את נפשו גם במצב של ודאי סכנה. לא מצאנו בהלכה הבחנה בין ודאי פיקוח נפש לספק פיקוח נפש, הן באשר להיתר לעבור עבירות להצלת חיים והן באשר לחובת מסירת הנפש בעבירות החמורות (ראו יומא פה ע"א – ע"ב).

ההבדל בין ספק לוודאי פיקוח נפש: מעמדו של היחיד בתוך הציבור

כדי להבין את החילוק בין מצב של פיקוח נפש לבין מצב של קלקול ציבורי, עלינו לעמוד על מעמדו של אדם בעל תפקיד בתוך הציבור שאותו הוא משרת. ישנן תפיסות אינדיבידואליסטיות שרואות ביחיד את המטרה העליונה, והציבור ומוסדותיו קיימים רק כדי לשרת אותו. לפי התפיסות הללו קשה לקבל חובה למסור נפש אפילו בספק פיקוח נפש. מנגד, ישנן תפיסות פשיסטיות שרואות את היחיד כאיבר שמשועבד לקולקטיב שאליה הוא שייך (הציבור), והאינטרס של הציבור מבטל לגמרי את מעמדו כיחיד. לפי התפיסות הללו, סביר שבעל תפקיד יצטרך למסור את נפשו אפילו בוודאי פיקוח נפש. למעלה ראינו שיש בהלכה תפיסות כאלה וכאלה.

אבל לפי הדעות שמחלקות בין ודאי לספק, נראה שתפיסת ההלכה משלבת ביניהם. כל אדם נתפס כ"חובש שני כובעים": כובע אינדיבידואלי של אדם פרטי וכובע של איבר בקולקטיב.² במסגרת מחשבתית כזאת ניתן להבין שכאשר אדם נמצא בספק סכנת חיים, הוא חייב ליטול סיכון כדי לשמור על המרקם הציבורי. אבל כאשר הסכנה לחייו היא ודאית, איננו משעבדים את כובעו האינדיבידואלי לכובעו הקולקטיבי, ולכן איננו מחייבים אותו לבטל את עצמו כליל לטובת האינטרס הציבורי.³

חילוק דומה קיים בקשר לחייל בשעת מלחמה. הפוסקים מביאים להלכה שאסור לאדם למסור את נפשו להצלת חברו מסכנה (אמנם ראו בירושלמי שהביא ההגהמ"י בפ"א מהל' רוצח שחולק על כך, אך זוהי דעת יחיד). אבל במלחמה, זה מה שעושה כל חייל; הוא מסכן את נפשו להצלת האזרחים, ולפעמים גם לשם הצלת חבריו החיילים. מה ההיתר לעשות זאת? ככל הנראה

² עמדתי על כך במאמרי "בעיית היחס בין הפרט לכלל ודילמת חומת מגן", צהר יד, אביב תשס"ג, עמ' 61.

³ במאמרי (לעיל הערה 1) על "לא תגורו", עמדתי על שיקול דומה ביחס למצביא שגלה לעיר מקלט.